

Clarté om klasserna i Sverige

Klassanalysen har alltid varit en fråga som intresserat marxister eftersom den spelar en så viktig roll i utarbetandet av den revolutionära strategin. Frågan är dock inte enkel och det har länge funnits olika synpunkter på såväl definitionsfrågor (t ex frågor som Vad bör räknas till arbetarklassen? Hur ska man karakterisera mellanskikten?) som de slutsatser som kan dras av analysen (trender m m).

Nr 1 2015 av tidskriften *Clarté* var ett temanummer om ”Klasserna i Sverige”. Det är utmärkt att man på detta sätt visat intresse för frågan, som länge haft en ganska undanskymd plats i vänsterdebatten. Vi har här samlat de artiklar som handlar om klassanalysen, samt kompletterat med en intervju med Göran Therborn, som tidigt analyserade dessa frågor och vars arbeten Niklas Eriksson har utgått från i sin artikel ”Arbetare, borgare och mellisar”

Innehåll

Tema – Klasserna i Sverige.....	1
Arbetare, borgare och mellisar	2
Från klass i sig till klass för sig	12
Göran Therborn (intervju) – Peka på sprickorna!	18
Lästips – mer om klassanalys	21

Tema – Klasserna i Sverige

Redaktionen

Clarté 9 juni 2015

EKONOMISKA och sociala klyftor växer. Det är resultatet av kapitalismens klasslogik: den exploatering av merarbete som leder till att samhället delas upp i två grupper med olika ekonomiska villkor och intressen. Kampen för socialism är kampen mot denna logik.

Ändå har den socialistiska vänstern under de senaste decennierna ägnat allt mindre intresse åt fenomenet klass. I stället har den riktat fokus mot frågor om identitet och erkännande. Och samtidigt sprids myten att vi alla blir medelklass.

Med detta nummer inleder Clarté ett projekt om klasser och klasskonflikter i Sverige. Det kommer att löpa över flera nummer och syftar till att revitalisera klassdiskussionen inom vänstern.

Meningen med klassanalyser är att främja socialistisk politik och strategi. Därför måste de bindas samman med den faktiska samhällsutvecklingen och den politiska kampen.

De två längre artiklarna i temat ger exempel på såväl teoretiska som empiriska ingångar till klassanalysen. Niklas Eriksson går igenom hur klasstrukturen i Sverige förändrats under senare decennier. Utgångspunkten är Göran Therborns bok *Klasstrukturen i Sverige 1930 - 80* från 1981*. Med hjälp av yrkesstatistik från Statistiska centralbyrån har Therborns arbete förts fram till 2010-talets Sverige. Arbetarklassen har inte minskat, tvärtom.

Magnus Nilsson för ett mer teoretiskt inriktat resonemang om Marx klassbegrepp. Kapitalistisk exploatering leder inte med automatik till politisk klasskamp; klassanalysen måste därför ses som ett underlag för politisk mobilisering. Vi behöver vidareutveckla Marx definitioner av fenomenet klass och förnya den syn på arbetarklassen som dominerar inom svensk arbetarrörelse.

I en kortare artikel undersöker Frida Jansson [ingår ej nedan] en växande grupp inom den svenska arbetarklassen: hushållsarbetarna. Här griper klass, genus och etnicitet in i varandra som förtrycksmekanismer.

Att analysera samhällsklasser är ett omfattande arbete. Vi behöver synpunkter, kommentarer, data, ja, till och med artiklar från våra läsare om projektet ska utvecklas. Vill du på något sätt delta är du mer än välkommen. Kontaktadress: klassprojektet@clarte.nu.

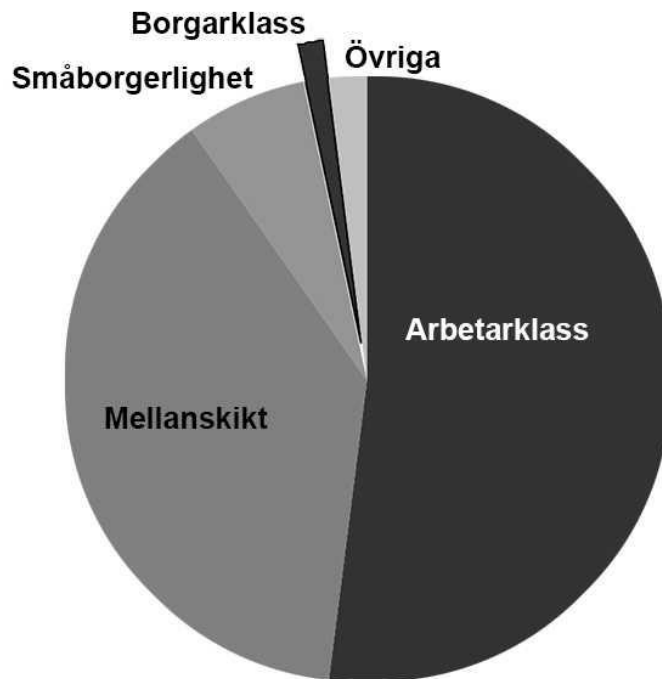
* En tidigare version av Therborns skrift finns på marxistarkivet: [Om klasserna i Sverige](#)

Arbetare, borgare och mellisar

Niklas Eriksson

Clarté 9 juni 2015

52 procent tillhör arbetarklassen, 38 procent mellanskikten, 6 procent småborgerligheten och 1 procent bourgeoisien. Så kan man sammanfatta en klassanalys av Sverige. Men bakom siffrorna döljer sig både komplicerade avgränsningsfrågor och stora samhällsförskjutningar.

Den här artikeln syftar till att ge en översiktlig beskrivning av hur klasstrukturen ser ut i det moderna Sverige och hur den har förändrats under senare decennier. Utgångspunkten är Göran Therborns bok *Klasstrukturen i Sverige 1930 – 80* (Lund 1981) som jag har uppdaterat fram till 2012 med hjälp av yrkesstatistik från Statistiska centralbyrån (SCB). Fokus ligger på arbetarklassens och mellanskiktens utveckling.

En klassanalys baserad på officiell statistik innebär flera metodmässiga svårigheter. Uppdateringen av Therborns ursprungliga modell försvåras också därför att det inte varit möjligt att använda samma statistikkällor och att yrkesklassificeringarna har ändrats över tid. Men jag för ingen utförlig metoddiskussion i denna artikel utan hänvisar de intresserade till information på Clartés hemsida*.

Individer och grupper kan beskrivas utifrån social tillhörighet, inkomstskikt, utbildningsnivå, kön, etnisk bakgrund etc. Dessa aspekter har absolut betydelse för människors sociala tillvaro och identitet. Men klasser är något annat. Utgångspunkten för den marxistiska klassanalysen är hur den samhälleliga produktionen är organiserad och förändras historiskt.

Kärnan i Marx ekonomiska och historiska teori är skillnaden mellan nödvändigt arbete och merarbete. Resultatet av merarbetet är en merprodukt. Denna kan antingen konsumeras eller investeras. ”Ett samhälle blir delat i klasser (i marxistisk mening), när uppgifterna att utföra

* <http://clarte.nu/>

merarbete och att tillägna sig och bestämma användningen av merprodukten är skilda åt. Detta är innebörden av utsugning, en klass tillägnar sig frukterna av en annan klass' arbete", skriver Therborn (s. 15 – alla sidhänvisningar gäller fortsättningsvis Therborn om inget annat sägs).

I det kapitalistiska samhället finns det två huvudklasser, bourgeoisie (borgarklass) och proletariat (arbetarklass). Bourgeoisien äger och kontrollerar produktionsmedlen, köper arbetarnas arbetskraft och leder produktionen för att ackumulera mer kapital. Arbetarklassen säljer sin arbetskraft mot lön till kapitalägarna och producerar genom sitt merarbete företagets vinster. I den klassiska marxistiska modellen finns vid sidan om dessa två huvudklasser även jordägarklassen och småborgerligheten. Den förra gruppen är numerärt obetydlig men har fortfarande relativt stor ekonomisk makt. I den senare gruppen ingår personer som utan anställda eller med få anställda producerar och säljer varor och tjänster.

Men redan Marx kunde notera att kapitalismen var på väg att förändras på ett sätt som skulle få konsekvenser för hur klassamhället skulle beskrivas. Från att ha huvudsakligen varit kontrollerade av enskilda kapitalägare omvandlades storföretagen i allt högre grad till aktiebolag. Ägandet (i form av aktieinnehav) spreds därmed över fler människor och institutioner som banker, försäkringsbolag och pensionsfonder. En åtskillnad mellan ägarna (utspridda och ofta passiva) och de verkställande företagsledningarna (kontrollerande produktionen) växer fram. En allt mer storskalig och komplex produktionsprocess förde med sig stora specialiserade grupper av planerare, tekniker, administratörer och arbetsledare med uppgift att utveckla, kontrollera och leda produktionen. Flertalet utvecklade kapitalistiska ekonomier kommer också att utmärkas av en snabbt växande offentlig sektor med ansvar för reproduktion och administration av en allt mer komplex samhällsekonomi.

Exempelvis den under 1970-talet mycket inflytelserika Nicos Poulantzas valde att föra dessa mellangrupper till "den nya småborgerligheten". En annan inflytelserik marxistiskt inspirerad sociolog – Erik Olin Wright – menade i stället att dessa mellangrupper av tekniker, administratörer, planerare och andra inte ska betraktas som en egen klass utan snarare som kategorier som intar "motsägelsefulla klasspositioner". Therborn lägger sig nära Olin Wright och väljer att benämna dessa grupper "mellanskikt", med argumentet att de intar en position mellan borgarklassen och arbetarklassen. Therborn menar att de skiljer sig från arbetarklassen genom att ha större autonomi i produktionsprocessen och "har maktbefogenheter delegerade till sig från arbetsgivaren" (s. 20). Detta påverkade hur den fackliga organiseringen kom att utvecklas i Sverige mellan arbetare och olika tjänstemannagrupper. Men Therborn är också noga med att betona att: "De delegerade maktbefogenheter som en förman eller en lärare har är begränsade och har begränsats allt mer. I mångt och mycket är de också underordnade löntagare" (s.21).

Klassdiskussionen har också påverkats av Marx distinktion mellan produktivt och icke-produktivt arbete. Det icke-produktiva arbetet utgörs av arbete som inte genererar något mervärde, exempelvis hemarbete. Men det finns även lönarbete som är icke-produktivt. En försäljare eller banktjänsteman i privat sektor eller anställda tjänstemän i offentlig sektor som inte arbetar utifrån lönsamhetskriterier utför icke-produktivt arbete enligt klassisk marxistisk definition. Även denna fråga har varit djupt kontroversiell i det marxistiska lägret.

När Therborn delar in samhällsekonomin i fyra huvudsektorer utgår han från Marx distinktion mellan produktivt och icke-produktivt arbete:

- Produktionssektorn, där konstruktion, tillverkning, lagring och transporter utförs.
- Cirkulationssektorn, där köp, försäljning, förmedling och förvaltning av ägande- och nyttjanderätter utförs.
- Tjänstesektorn, där tjänster utförs åt andra personer för deras välbefinnande, bekvämlighet eller upplevelser.

- Reproduktionssektorn, där man direkt upprätthåller och frambringar nytt mänskligt liv samt utvecklar grundläggande sociala förmågor, såsom matlagning, barnuppfostran, utbildning, vård, rättskipning och allmän administration.

Utöver dessa fyra dominerande sektorer redovisar Therborn vad han kallar speciella kategorier. Till dem hör grupper som har till uppgift att tjäna, beskydda och upprätthålla den rådande kapitalistiska samhällsordningen. De kommer här inte att beröras vidare.

Therborns klassanalys utgår från den förvärvsarbete delen av befolkningen och det är fokus även i denna artikel. Relativt stora grupper som ofrivilligt står utanför arbetskraften (arbetskraften utgörs av de förvärvsarbete och de arbetslösa) och växande pensionärsgrupper tar jag inte upp här.

Therborn inleder analysen av den svenska klasstrukturen med en beskrivning av arbetarklassen i snäv mening. Där ingår löntagarna i produktionssektorn, anställda av privata kapitalägare eller offentliga bolag som opererar efter likartade lönsamhetskriterier (s. 28). Som framgår av figur 1 växte arbetarklassen i snäv mening mellan 1930 och 1965 för att sedan minska till 1979. Trenden har varit fortsatt nedåtgående även efter 1979, men med en mindre ökning mellan 2005 och 2012.

År 2012 var antalet arbetare anställda i produktionssektorn omkring 816 000 (tabell 1) vilket motsvarar ca 19 % av samtliga förvärvsarbete i åldern 16-64 år. Men det är med stor sannolikhet en underskattning. I SCB:s yrkesregister finns en relativt stor grupp anställda som saknar yrkesuppgift, år 2005 ca 354 000 anställda, år 2012 ca 179 000. Omkring 30 % av dem arbetar inom tillverkningsindustri, bygg och transport, och om de inkluderas skulle arbetarklassen i snäv mening år 2012 uppgå till 868 000 anställda. Det motsvarar 20 % av samtliga förvärvsarbete.

Det som präglar utvecklingen från 1930-talet och framåt är en dramatisk minskning av lantarbetare samtidigt som det sker en ökad proletarisering utanför den agrara sektorn under 30-, 40- och 50-talen. Den produktiva mervärdesproducerande arbetarklassen minskar relativt sett efter 1950 och även i absoluta tal efter 1965.

Therborn diskuterar de centrala förklaringarna som till exempel tekoindustrins nedgång under åren mellan 1965 och 1975. Han gjorde då – 1980 – bedömningen att läget skulle stabiliseras: ”Hur långt och djupt den nu pågående krisen kommer att gå är omöjligt att säga idag. Men det finns anledning till skepsis inför förutsägelser om en stadigt fortgående reducering av industriarbetarklassen i Sverige.” (s. 31).

Det var en missbedömning. Den fortsatta minskningen av industriarbetarklassen efter 1979 har flera samverkande orsaker. Bland de viktigaste är stark produktivitet utveckling i industrin och ökad automatisering av produktionsprocesserna samt ökad konkurrens från låglöneländer. Det har resulterat i dels flytt av produktion, dels att inhemsk produktion utkonkurrerats och ersatts av import. Ytterligare en förklaring är att industrin under lång tid outsourcat delar av verksamheten till tjänstesektorer. Bemanningsbranschen har också vuxit, och det har blivit vanligare att hyra ut produktionsrelaterade tjänster. Men det senare är troligen inte någon huvudförklaring. Det är också viktigt att komma ihåg att Therborn skrev sin bok tio år före den stora strukturkrisen som innebar en kraftig minskning av antalet industrijobb i Sverige under åren 1990-93.

Tabell 1: Arbetarklassen i snäv mening 1930-2012

År	Antal arbetare i produktionen	Andel av samtliga förvärvsarbetande	Andel av befolkningen
1930	1 035 000	39%	26%
1950	1 120 000	38%	24%
1965	1 130 000	34%	22%
1975	1 085 000	31%	21%
1979	970 000	27%	19%
2005	747 000	18%	13%
2012	816 000	19%	14%

Som framgår av tabell 1 så ökade industriarbetarklassen med omkring 69 000 personer mellan 2005 och 2012. Nettoökningen förklaras till viss del av kvalitetsförbättringar i yrkesregistret men också reella förändringar. Yrkesgrupper som ökat kraftigt är bygg- och anläggningsarbetare, bygghantverkare och fordons- och maskinförare. Samtidigt har det skett en kraftig minskning av montörer, maskin- och processoperatörer och brevbärare.

Att jobben ökat inom byggindustrin beror dels på att låga räntor i kombination med ROT-avdrag stimulerat renoveringsjobb i en allt mer belånad hushållssektor, dels på en del offentliga infrastruktursatsningar. Tillverkningsindustrins kraftiga tillbakagång efter 2008 hänger framför allt samman med den kraftiga inbromsningen som skett efter finanskrisen 2008 och den efterföljande eurokrisen som försvagat svensk exportindustri. Men industrijobbets tillbakagång har också underliggande strukturella orsaker.

Nästa steg i Therborns analys är att utvidga arbetarklassen till det han kallar *arbetarklassen i vid mening*. Här ingår förutom produktionsarbetarna – arbetarklassen i snäv mening – även arbetare i cirkulationssektorn, tjänstesektorn och reproduktionssektorn. Arbetare i både privat och offentlig sektor inkluderas.

Tabell 2: Arbetarklassen i vid mening 1930-2012

År	Antal arbetare i samtliga sektorer	Andel av samtliga förvärvsarbetande	Andel av befolkningen
1930	1 525 000	57%	39%
1950	1 630 000	55%	35%
1965	1 760 000	53%	34%
1975	1 835 000	52%	35%
1979	1 860 000	51%	36%
2005	1 681 000	43%	29%
2012	1 863 000	43%	31%

Therborn lägger fram följande tes: ”Kapitalets proletarisering av det mänskliga arbetet börjar i den produktiva sfären, framför allt i och med en kapitalistisk industrialiseringsprocess. Den sprider sig sedan till cirkulationen genom varuutbytets expansion och de småborgerliga handlarnas mer eller mindre ofullständiga utkonkurrerande och till tjänstesektorn, privat såväl som offentlig. Den sista fasen är reproduktionsarbetets, barnomsorgens, vårdens, äldreomsorgens proletarisering, vanligen övervägande i statens och kommunernas regi” (s.36).

Arbetarklassen i vid mening har ökat i absoluta tal sedan 1930-talet. Då bestod den av drygt 1,5 miljoner förvärvsarbetande, år 2012 hade antalet ökat till drygt 1,8 miljoner (figur 1). Som framgår av tabell 2 har arbetarklassen i vid mening däremot minskat i relativa termer, från 57 % år 1930 av samtliga förvärvsarbetande 16-64 år till 43 % år 2012. Siffran är med stor sannolikhet en underskattning då de anställda utan yrkesuppgift bör räknas som tillhörande arbetarklassen. Inkluderas dessa utgör arbetarklassen 47% av alla förvärvsarbetande.

Samtidigt som arbetarklassen i vid mening har fortsatt att växa har dess interna sammansättning förändrats påtagligt under perioden 1930-2012. Som framgår av figur 1 så har antalet arbetare ökat mest inom reproduktionssektorn och cirkulationssektorn men även inom tjänstesektorn har antalet arbetare ökat.

Enligt Therborns modell definieras cirkulationssektorn av köp- och försäljningsmomenten samt förmedlingen av äganderätter till varor och pengar. Arbetarklassen i cirkulationen utgörs primärt av butikspersonal. Handeln har expanderat under perioden och präglas av avreglerade öppettider och en stor andel deltidsanställningar. År 2012 fanns det drygt 225 000 arbetare anställda i cirkulationssektorn varav flertalet anställda som säljare i fack- och dagligvaruhandeln. Bara mellan 2005 och 2012 ökade antalet arbetare i sektorn med 43 000 anställda. Ökningen skedde huvudsakligen inom fack- och dagligvaruhandeln.

Till tjänstearbetare i offentlig sektor räknar Therborn dem som arbetar som fastighetsskötare, städare, servicepersonal, samt kockar och köksbiträden samt kiosk- och kaféforeståndare. Därtill inkluderas de som arbetar inom produktion, lager och transport i offentlig regi och alltså inte ingår i den mervärdesproducerande produktionssektorn. Till tjänstearbetare i privat sektor räknar Therborn dem som arbetar som städare, fönsterputsare, köks- och restaurangbiträden, tidningsdistributörer, fastighetsskötare, vaktmästare, renhållnings- och återvinningsarbetare samt övriga servicearbetare.

Tjänstesektorn har också expanderat kraftigt under perioden samtidigt som sektorn genomgått en ökad proletarisering. Therborn pekar på en del gränsdragningsproblem. Det är till exempel inte självklart om byggnadshantverkare och reparatörer av olika slag bör inräknas i tjänstesektorn eller i produktionssektorn (Therborn har fört dem till produktionen och jag har valt att göra detsamma). Ett annat gränsdragningsproblem gäller de restauranganställda. Det är en grupp som skulle kunna anses höra hemma i reproduktionssektorn men Therborn har valt att föra dem till tjänstesektorn. Inte heller taxiförare har skilts från chaufförer inom varutransporter (s. 39). År 2012 fanns totalt 314 000 arbetare anställda i tjänstesektorn, vilket är en ökning med över 40 000 sedan 2005. År 2005 var ca 36 % av tjänstearbetarna anställda i offentlig sektor. År 2012 hade andelen sjunkit till 28 %. De arbetaryrken som ökat mest i den privata tjänstesektorn är köks- och restaurangbiträden, hotell- och kontorsstädare, kockar- och kokerskor, hovmästare, servitörer och bartendrar.

Till arbetare i reproduktionssektorn räknar Therborn dels privatanställd matlagnings- och servicepersonal samt sjukvårdsbiträden, vårdare och tandsköterskor. Därtill kommer offentligt anställda skötare, sjukvårdsbiträden, tandsköterskor, vårdare, kockar, kallskänkor, köks- och serveringspersonal, barnskötare, hemvårdare etc.

Som framgår av figur 1 är reproduktionssektorn den sektor som expanderat mest efter 1965.

Det hänger samman med den kraftiga utbyggnaden av välfärdstjänster inom skola, vård och omsorg under de så kallade rekordåren kring 1970.

År 1965 var 180 000 arbetare anställda i reproduktionssektorn, vilket motsvarade 10 % av hela arbetarklassen (tabell 3). År 2012 var antalet 508 000, 27 % av arbetarklassen i vid mening. Endast 5 % av arbetarna i den reproduktiva sektorn var anställda i privat sektor 1979. Men detta skulle komma att förändras kraftigt efter att det nyliberala systemskiftet påbörjades på allvar under 1990-talet. År 2012 är 28 % av alla arbetare i den reproduktiva sektorn privatanställda.

Sverige tillhör de länder som har högst kvinnlig förvärvsfrekvens, men har också en av de mest könssegregerade arbetsmarknaderna i världen. Mönstret märks tydligt också inom arbetarklassen. Av arbetarklassen i vid mening är närmare 45 % kvinnor. Det är dock stora könsskillnader mellan sektorerna, som framgår av figur 2.

Produktionssektorn är extremt mansdominerad. Endast 12 % av arbetarna i produktionssektorn är kvinnor. Omvänt är det lika extremt i den reproduktiva sektorn. Här är endast 15 % män. Cirkulationssektorn och tjänstesektorn har en mer jämn könsfördelning med 63 respektive 51 % kvinnor. En annan viktig skillnad är att omkring 42 % av kvinnorna i arbetarklassen är anställda i offentlig sektor jämfört med endast omkring 8 % av männen.

En annan intressant fråga är hur invandringen har präglat arbetarklassens sammansättning. Här definierar jag ”invandrabakgrund” som personer som antingen själva är födda utanför Sverige eller har minst en förälder född i annat land. Utifrån olika statistiska material är det möjligt att uppskatta hur många i arbetarklassen som har invandrabakgrund. 2012 tillhörde 57 % av alla anställda med invandrabakgrund arbetarklassen i vid mening, vilket motsvarar drygt 581 000 personer. Drygt 28 % – alltså mer än en fjärdedel – av arbetarklassen har invandrabakgrund. Majoriteten arbetar i privat sektor, endast 21 % är anställda i offentlig sektor.

Tabell 3: Arbetarklassen efter sektor 1930-2012

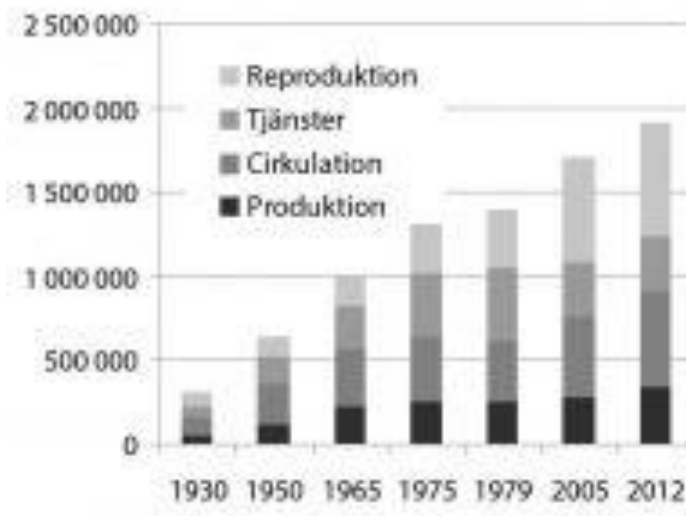
År	Produktion	Cirkulation	Tjänster	Reproduktion
1930	63 %	4 %	13 %	15 %
1950	62 %	7 %	16 %	9 %
1965	64 %	9 %	16 %	10 %
1975	59 %	8 %	17 %	16 %
1979	52 %	8 %	18 %	22 %
2005	44 %	11 %	16 %	28 %
2012	44 %	12 %	17 %	27 %

Det är vanligast att personer med invandrabakgrund i arbetarklassen arbetar i tjänstesektorn. 38 % av alla arbetare i tjänstesektorn har invandrabakgrund. I reproduktions- och produktionssektorn är andelen lägre, 29 respektive 24 %. I cirkulationssektorn är andelen med invandrabakgrund lägst med drygt 22 %. Drygt 67 000 arbetare med invandrabakgrund saknar yrkesuppgift, men ser vi till branschtillhörighet finns de främst inom industri, transport, hotell och restaurang. Antagligen är andelen med invandrabakgrund i arbetarklassen större i storstadsregionerna än i övriga landet.

Nästa del i Therborns klassanalys handlar om mellanskikten. Med den kapitalistiska utvecklingen har det kommit ett kraftigt ökat behov av funktioner kopplade till planering, administration, styrning och ledning av arbets- och produktionsprocesser. Parallellt har också behovet växt av en ökad reproduktion av arbetskraften i form av barnomsorg, utbildning, vård och omsorg och en ökad offentlig samordning av samhällets verksamheter.

Vilka yrkesgrupper ingår då i mellanskikten enligt Therborn? I produktionssektorn är det huvudsakligen tekniker och ingenjörer, arbetsledare i produktion och transport samt organisatörer av olika slag. Therborn konstaterar att mellanskikten inom produktionssektorn ökade kraftigt under perioden 1930 till 1965 för att därefter plana ut, men det verkar som om mellanskikten i produktionssektorn åter börjat öka efter 2005. En trolig förklaring är en accelererande teknologisk utveckling och allt mer avancerade produktionsprocesser som ställer högre krav på högt utbildad teknisk kompetens.

Figur 3. Mellanskikten efter sektor 1930–2012

Som framgår av figur 3 skedde en kraftig tillväxt av mellanskikten under perioden 1930 till 1979. Utvecklingen har fortsatt fram till 2012. Då hörde drygt 1,9 miljoner förvärvsarbetande till mellanskikten och gruppen utgjorde 44 % av samtliga förvärvsarbetande.

Till mellanskikten i cirkulationssektorn räknar Therborn inköpare, försäljare, bokförare, ekonomiska kalkylerare samt alla kontorsanställda med uppgift att ta emot, registrera och vidareföra beställningar. Här ingår även kontorstjänstemän inom industri-, bygg- och transportsektorerna. Mellanskikten i cirkulationssektorn ökade kraftigt mellan 1930 och 1950 för att under 1970-talet stagnera och sedan åter öka relativt kraftigt. År 2012 tillhörde 560 000 av de förvärvsarbetande detta skikt.

I mellanskikten i tjänstesektorn ingår tekniker, transportpersonal och kontors- och förvaltningspersonal i offentlig sektor. I den privata sektorn tillkommer yrkesgrupper som

präster, journalister, artister, fotografer, brandmän, bevakningspersonal, chefs- och förmanspersonal, hotell- och restaurangföreståndare, resebyråtjänstemän, resevärdinnor, portier, bibliotekariéer och museitjänstemän. Mellanskikten i tjänstesektorn har minskat kraftigt efter 1979. År 2012 tillhörde ungefär 338 000 av de förvärvsarbetande denna grupp.

Den verkligt stora ökningen av mellanskikten har i stället skett inom den reproduktiva sektorn – se figur 3! Under hela efterkrigstiden expanderade den offentliga välfärdssektorn och har så fortsatt under senare decennier. Dock sker allt mer i privat regi. Till mellanskikten i reproduktionen räknar Therborn lärare, sjuksköterskor, anställda läkare och tandläkare, socialarbetare, psykologer, personaltjänstemän och föreståndare för offentliga kök. Även fångvaktare och tullare inkluderas här.

Enligt Therborn var 85 % av de förvärvsarbetande i mellanskikten i reproduktionen offentligt anställda 1979. År 2012 hade den siffran sjunkit till 76 %. Den främsta förklaringen är troligen de senaste decenniernas privatiseringspolitik.

Therborn konstaterar en kraftig tillväxt inom cirkulations- och tjänstesektorerna framför allt under perioden 1930-50. Det var snarare kontoren än teknik och produktion som växte. Från 1950 till 1965 är det i stället just produktionssektorn som driver på utvecklingen; inte minst antalet tekniker och ingenjörer ökar kraftigt. Därefter minskar åter den produktiva sektorns relativa andel av mellanskikten, och efter 1979 är utvecklingen närmast stillastående. Däremot har mellanskikten i cirkulationssektorn ökat efter 1979; närmare en tredjedel av mellanskikten återfinns här. Samtidigt minskade mellanskikten i tjänstesektorn kraftigt. En förklaring kan vara rationaliseringar i många administrativa funktioner under 1990-talet.

Den utveckling Therborn såg i 1980-talets början bekräftas på många sätt under 2000-talet. En snabb mekanisering och automatisering måste förr eller senare leda till krympande sysselsättning i produktionssektorn. I stället växer sysselsättningen i sektorer som är arbetskraftsintensiva och svårare att automatisera. Utvecklingen i Sverige efter 1980 tyder på att dessa utvecklingstendenser ytterligare förstärkts. Snabb teknikutveckling i produktionssektorn i kombination med utlokaliserad produktion till låglöneländer driver på en utveckling där jobben i allt högre utsträckning återfinns i tjänstesektorerna och då inte minst i den reproduktiva sektorn. Därmed har också tjänstesektorerna kommit allt mer i kapitalets fokus som nya marknader för mervärdesproduktion

Tabell 4: Mellanskikten efter sektor 1930-2012

År	Produktion	Cirkulation	Tjänster	Reproduktion
1930	19 %	34 %	23 %	24 %
1950	19 %	38 %	27 %	17 %
1965	23 %	53 %	26 %	18 %
1975	20 %	30 %	28 %	22 %
1979	18 %	26 %	31 %	29 %
2005	17 %	28 %	19 %	26 %
2012	18 %	29 %	18 %	25 %

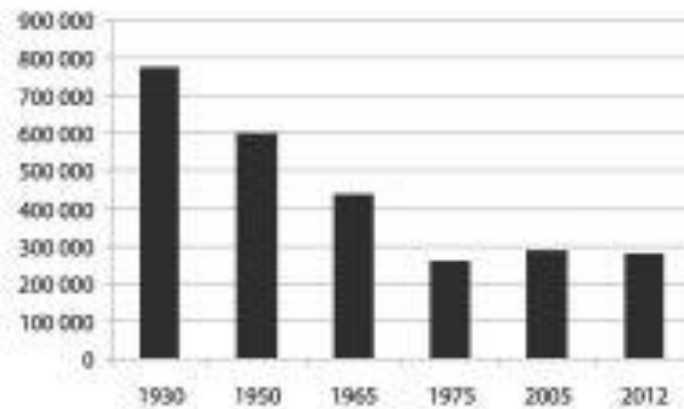
Men hur är det då med mellanskikten? Går deras situation mot ökad autonomi och frihet i sitt yrkesutövande eller mot ökad underordning och proletarisering? Therborn konstaterar att den analysen kräver tillgång till andra källor än enbart den officiella statistiken. Han väljer ändå att göra ett försök och lyfter fram grupper som kontorister, telefonister, postexpeditörer och bankkassörer och ytterligare några yrkesgrupper. Han definierar dem som ”underordnade mellanskikt” och konstaterar att ”... man skulle kunna finna skäl för att inkludera dem i arbetarklassen i vid mening” (s.69).

Therborn gör också ett försök att uppskatta det proletariserade mellanskiktets storlek och kommer fram till att det utgör omkring 9 % av de förvärvsarbetande 1975. Räkna man dessa grupper till arbetarklassen i vid mening, skulle den 1975 bestå av 61 % av alla förvärvsarbetande. Om vi antar att samma grupper även därefter är särskilt utsatta för proletarisering skulle den gruppen 2012 utgöra ungefär 12 % av hela mellanskiktet. Om dessa grupper i stället förs till arbetarklassen utgör denna 52 % av samtliga förvärvsarbetande och mellanskiktet 38 %. Therborn konstaterar att mellanskiktets expansion rymmer två tendenser: en intern proletarisering där andelen i underordnat arbete ökat, parallellt med ökad autonomi och frihet för andra grupper.

Utöver de två huvudklasserna, borgarklassen och arbetarklassen, finns småborgerligheten. Småborgare definieras huvudsakligen som egenföretagare utan anställda eller med få anställda, och där företagaren själv främst är varuproducent, inte kapitalägare eller företagsledare. Majoriteten av alla företagare är småföretagare. Gränsdragningen i det statistiska materialet mellan borgare och småborgare är dock osäker och diskutabel. När jag har uppdaterat Therborns tidsserier har jag utgått från SCB:s statistik över personer med enskild firma samt de yrkesgrupper i yrkesregistret som är definierade som anställda chefer i mindre företag.

Som framgår av figur 4 har småborgerligheten minskat kraftigt sedan 1930. Den helt dominerande orsaken är jordbrukets tillbakagång. Mellan 1930 och 1975 försvann 490 000 jordbruksföretagare. År 2012 utgjordes småborgerligheten av 279 000 förvärvsarbetande egenföretagare och företagare med få anställda. Det motsvarar omkring 6 % av samtliga förvärvsarbetande.

Figur 4. Småborgerligheten 1930–2012

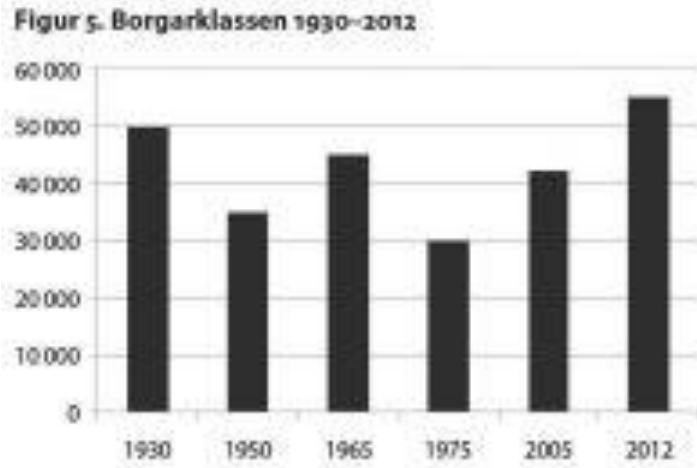

Therborn hävdar att en stor del av småborgerligheten står arbetarklassen mycket nära i socialt avseende. Småbrukare, fiskare och egenföretagande hantverkare har ofta snarlik arbets- och inkomstsituation som anställda arbetare. Under 2000-talet har det funnits starka politiska drivkrafter för att öka entreprenörskapet, och då har man ofta satt likhetstecken med nyföretagande. Allt fler enskilda företagare är i dag troligen primärt överlevnadsföretag.

Bourgeoisien har alltid omfattat en ytterst liten minoritet av befolkningen. Från 1950-talet och framåt har borgarklassen utgjort omkring 1 % av såväl den förvärvsarbetande som hela befolkningen i yrkesverksam ålder. Men Therborn konstaterar att tillgänglig folkräknings- och socialstatistik är alltför trubbiga instrument för att på ett bra sätt beskriva borgerligheten och dess utveckling. Dessa brister gäller också i dag. Med yrkesstatistiken som utgångspunkt blir konsekvensen att borgarklassen definieras som verkställande direktörer och högre chefsfunktioner i privat sektor. Gränsdragningen mot lägre chefskategorier, som klassificerats som

tillhörande mellanskiktet, blir delvis godtycklig. (Jag har inte inkluderat verkställande direktörer och högre chefer i offentlig sektor. Om dessa grupper inräknas skulle borgarklassen öka till omkring 75 000 personer, vilket motsvarar 1,7 % av den förvärvsarbetande befolkningen.)

Som jag nämnde inledningsvis har den moderna kapitalismen förändrats så att det juridiska ägandet och styrningen och kontrollen över verksamheten inte längre alltid hänger samman. Ägandet har också blivit allt mer opersonligt och institutionaliserat. Det är en särskilt angelägen uppgift att gå vidare med en fördjupad analys av den svenska kapitalistklassen med utgångspunkt i frågorna om hur ägande och kontroll ser ut.

Den typ av statistiska klassanalyser som jag presenterat i den här artikeln är ett nödvändigt och viktigt verktyg för att kunna beskriva klasstrukturer och förändringar över tid i olika yrken, branscher och sektorer. Men det bör påpekas att analysen i denna artikel endast ger en översiktlig bild. För att den statistiska klassanalysen ska bli politiskt användbar krävs fördjupningar av olika slag.

En mer kritisk slutsats är att den här klassanalysen är allt för schematisk. I boken *Social classes in marxist theory* (1984) kritiserar Allin Cottrell de många marxistiska försöken att dra upp en analytisk skiljelinje mellan de så kallade mellanskikten och arbetarklassen. De hävdar att anställda på högre eller mellannivå egentligen inte kan vara arbetare. Cottrell argumenterar för att dessa gränsdragningar alltid blir mer eller mindre godtyckliga. Som framgår av den här artikeln tyder mycket på att också Therborn uppfattar gränsdragningen mellan arbetarklass och mellanskikt som problematisk och flytande.

Vidare menar Cottrell att dessa försök innebär att man försöker fylla klassbegreppet med för många olika funktioner. Kapitalismen är en struktur som präglas av stratifieringsprocesser, där olika former av hierarkier och privilegier skiktat grupper och där tillgången till information, kunskap och beslutsfattande är fördelad högst ojämnt. Det är självklart en viktig uppgift för en socialistisk rörelse att angripa denna arbetsdelning. Men det är att gå för långt när man väljer att definiera dessa hierarkiska strukturer som en principiell del av klassamhället. Klassbegreppet förväntas både kunna särskilja sociala grupper utifrån ett egendomsbegrepp (ägande och kontroll över produktionsmedlen respektive lönearbete) och utifrån en funktionell arbetsdelning som inte är baserad på egendom och kontroll. Enligt Cottrell bör det i stället finnas två rörelser eller nivåer i klassanalysen: en som identifierar de ekonomiska klassrelationerna och en som spårar de specifika kopplingarna mellan klasser, sociala kollektiv och politiska rörelser.

Själva poängen med en klassanalys är att den ska utgöra ett stöd för den socialistiska rörelsens

strategiska och politiska arbete. Om det socialistiska projektets mål är att transformera det kapitalistiska samhället i socialistisk riktning kräver det att man kan etablera politisk hegemoni. Detta kräver i sin tur att rörelsen kan uppnå ett brett politiskt stöd från flera sociala grupper. Ett problem med åtskilliga marxistiska klassanalyser är att de gärna velat anta ett linjärt samband mellan klasstillhörighet (i den ekonomiska analysen) och politiska krafter. Men det empiriska stödet är väldigt svagt för att ett sådant samband skulle finnas a priori. Många marxister brukar hävda att människors subjektiva föreställningar inte har något med klass att göra. Det är förvisso rätt så länge vi rör oss på den ekonomiska analysens nivå. Men i den sociala och politiska sfären är det i allra högsta grad relevant att förstå vilka värderingar, åsikter och identiteter som formar olika sociala grupper och deras politiska ställningstagande. Därför, menar Cottrell, måste den marxistiska klassanalysen operera på flera olika nivåer, den ekonomiska, den sociala och den politiska. Och varje nivå måste tillskrivas sin egen relevans.

Hur bör vi då gå vidare? Klassanalysen på den ekonomiska nivån bör utvecklas så att den bättre kan beskriva relationen mellan klasserna – klasskonflikten. Dels bör detta göras på makronivå: hur utvecklar sig relationen mellan arbete och kapital utifrån profitskapande och exploatering? Dels bör analysen på mikronivå utvecklas: hur ser motsättningarna ut mellan arbete och kapital på arbetsplatserna? Vilka konkreta konflikter finnas det i olika yrken, branscher, sektorer och geografiska områden?

Den ekonomiska klassanalysen bör även relateras till andra utvecklingstendenser på den sociala och politiska nivån. Vilka frågor har stor påverkan på olika sociala kollektiv, och vad krävs för att en socialistisk rörelse ska kunna mobilisera breda sociala grupper? Vilka politiska krafter finns eller behöver skapas för att kunna omvandla de sociala kraven till en socialistisk politik som både kan utmana den rådande kapitalistiska samhällsordningen och lyckas etablera ett hållbart socialistisk alternativ baserat på gemensam samhällelig kontroll och planering av produktionen och en fördjupad politisk och ekonomisk demokrati?

Litteratur

Cottrell, Allin, *Social Classes in Marxist Theory*, London/Boston/Melbourne/Henley: Routledge & Kegan Paul 1984

Therborn, Göran, *Klasstrukturen i Sverige 1930 – 80, Arbete, kapital, stat och patriarkat*, Lund: Zenit förlag 1981

Från klass i sig till klass för sig

Magnus Nilsson

Clarté 9 juni 2015

Vem tillhör arbetarklassen? Ja, det beror på om vi talar om klass i strukturell eller historisk mening. Magnus Nilsson diskuterar det marxistiska klassbegreppet, utvecklat i Marx skrifter och omstritt i dag.

Klass är ett helt centralt begrepp hos Marx. I *Kommunistiska manifestet* hävdar han och Engels att "[a]lla hittillsvarande samhällens historia är klasskampens historia" (Marx och Engels 1998, s. 19), och i Marx analyser av historiska skeenden och ekonomiska strukturer står fenomenen klass och klasskamp genomgående i centrum. Även i Marx politiska texter intar klass en helt central roll. Målet för hans politiska strävanden är nämligen ingenting mindre än klasssamhällets avskaffande, och den kraft som han tillskriver förmågan att genomdriva detta avskaffande är arbetarklassen. De som ska störta kapitalismen är, som det heter i *Kommunistiska manifestet*, "de moderna arbetarna – proletärerna" och genom att störta kapitalismen kommer de samtidigt att avskaffa "klasserna över huvud taget" (Marx och Engels 1998, s. 29, 57).

Dock utvecklade Marx aldrig någon avgränsad och sammanhängande teori om fenomenet klass. Kapitlet om klasserna i tredje bandet av *Kapitalet* är exempelvis bara drygt en sida långt och mynnar ut i en oavslutad mening följt av den lakoniska redaktörsanmärkningen ”Här slutar manuskriptet” (Marx 1978, s. 785). Att systematiskt utveckla det mest centrala begreppet i Marx tänkande har därför blivit en uppgift för senare tiders marxister.

Kärnan i Marx teori om det kapitalistiska samhällets klasser är att arbetare som inte äger produktionsmedel (proletärer) tvingas sälja sin arbetskraft till kapitalister som tillägnar sig deras merarbete i form av mervärde/profit. Marx diskuterar dock inte klasser enbart i ekonomiska, utan även i sociala och politiska termer. För att beskriva dessa två förståelser av klass (den ekonomiska respektive den sociala/politiska) använder marxister ofta distinktionen mellan klasser ”i sig” och ”för sig”. Marx skriver i *Filosofins elände*:

”De ekonomiska förhållandena har till en början förvandlat massan av befolkningen till arbetare. Kapitalets välde har för dem skapat en gemensam situation, gemensamma intressen. Så är denna massa gentemot kapitalet redan en klass, ehuru ännu inte för sig själv. I kampen [...] samlas denna massa, konstituerar sig som klass för sig själv. De intressen den försvarar blir klassintressen.” (Marx 1981a, s. 186)

Här är det tydligt att Marx med begreppet klass menar två saker: dels en ekonomisk situation, dels ett kollektivt medvetande om denna situation som leder till politisk kamp för gemensamma klassintressen. Ett liknande resonemang hittar man i *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*:

För så vitt miljoner familjer lever under ekonomiska existensbetingelser, som skiljer deras levnads-sätt, deras intressen och deras bildning från de andra klassernas och ställer dem i fientligt förhållande till dessa, bildar de en klass. För så vitt det endast finns ett lokalt samband mellan småbönderna, för så vitt inte överensstämmelsen i deras intressen skapar någon gemenskap, någon nationell förbindelse och någon politisk organisation bland dem, bildar de inte någon klass. De är därför ur stånd att i sitt eget namn göra sitt klassintresse gällande, vare sig genom parlamentet eller genom ett konvent. De kan inte representera sig själva, de måste representeras. (Marx 1981b, s. 141)

Småböndernas gemensamma ”ekonomiska existensbetingelser” gör dem alltså till en klass,

medan avsaknaden av en ”politisk organisation” för att hävda deras klassintressen gör att de inte är någon klass. Av dessa båda citat framgår att Marx inte gör någon större skillnad mellan det Allin Cottrell kallar klass ”social grupp” respektive ”politisk kraft”. En klass ”för sig” är för Marx inte bara medveten om sin existens som klass och sina intressen – den försöker också göra dessa intressen gällande politiskt.

Ett annat utmärkande drag för Marx analys av förhållandet mellan klasser ”i sig” och klasser ”för sig” är att han menar att det är determinerat, det vill säga att existensen av ekonomiska klasser mer eller mindre av sig själv kommer att leda till framväxten av sociala grupper som kommer att kämpa för sina klassintressen. En bra illustration till detta hittar man i *Kommunistiska manifestet*, där det hävdas att proletariatet (det vill säga de egendomslösa arbetarna) ”med nödvändighet” kommer att förena sig som klass i kampen mot bourgeoisien (Marx och Engels 1998, s. 56). Den här determinismen har uppmärksammats och analyserats av Cottrell, som menar att Marx har fel på denna punkt. Det är också min uppfattning. Ekonomiska klassintressen leder inte med nödvändighet till klasspolitik.

För att förstå relationen mellan ekonomiska klasser och klasser som sociala grupper eller politiska krafter kan man använda Michael Heinrichs distinktion mellan klasser i strukturell och historisk mening:

Man kan tala om samhällsklasser i två olika betydelser. I *strukturell* mening bestäms klasserna genom deras ställning i den samhälleliga produktionsprocessen. Det innebär att någon kan tillhöra en klass även om personen i fråga inte själv är på det klara över det. Till skillnad från detta kan man tala om klasser i *historisk* mening. Här handlar det om sociala grupperingar som i en viss historisk situation uppfattar sig själva som klasser som skiljer sig från andra klasser; klassens medlemmar utmärker sig genom ett gemensamt ”klassmedvetande”. (Heinrich 2013, s. 234)

Heinrichs distinktion påminner naturligtvis om den mellan klasser ”i sig” och ”för sig”, men till skillnad från Marx och många marxister spekulerar Heinrich inte i någon determinering mellan struktur och historia. Det klassmedvetande som utmärker historiska klasser behöver helt enkelt inte vara något medvetande om dessa klassers egentliga ställning i produktionsprocessen. Inte heller gör Heinrich någon omedelbar koppling mellan historiska klasser och klasspolitisk kamp. Det gör det möjligt att tänka sig såväl att historiska klasser kan konstituera sig kring andra saker än medlemmarnas strukturella klasstillhörighet, som att det kan existera klasser – i såväl strukturell som historisk mening – utan att detta nödvändigtvis får några politiska konsekvenser.

Heinrich skiljer alltså mellan klasser i ekonomisk mening och klasser i historisk mening. Cottrell kritiserar Marx idé om att en klass ”i sig” automatiskt skulle förvandlas till en klass ”för sig”. Och jag menar att klassmedvetande inte nödvändigtvis måste vara varken medvetande om strukturella förhållanden eller ge upphov till politisk kamp för att genomdriva klassintressen. Det är några av de viktigaste byggstenarna i min följande argumentation om klassanalys och socialistisk mobilisering.

Ytterligare en byggsten är Stephen Resnick och Richard Wolffs – åtminstone vid en första anblick – provocerande tes att klasser inte består av individer eller grupper av individer. Resnick och Wolff menar sig ha stöd för sin tes i Marx egna skrifter, och om man läser exempelvis *Kapitalet* slås man snart av att Marx faktiskt ofta tycks vilja hålla isär klasser och verkliga människor. Ett exempel på detta är formuleringen i första bandet av *Kapitalet* om att en människa ”spelar kapitalistens roll, endast så länge hennes pengar fungerar som kapital” (Marx 1981c, s. 497), som etablerar en tydlig åtskillnad mellan individen som sådan och hennes ekonomiska roll. Dessutom framhåller Marx att en individ kan ingå i flera klasser samtidigt. Resnick och Wolff pekar exempelvis på ett citat ut *Teorier om mervärdet* där Marx

hävdar att en arbetare som äger delar av sina arbetsredskap samtidigt är både lönearbetare och kapitalist. Vidare ingår alla medlemmar i (historiska) klasser naturligtvis samtidigt i en rad andra kollektiv, exempelvis i egenskap av att de är kvinnor eller män, bor på landet eller i staden, håller på det ena eller andra fotbollslaget etc. I detta ljus ska man förstå Resnick och Wolffs tes om att klasser inte skulle bestå av individer eller grupper av individer.

En rörelse som vill avskaffa det kapitalistiska klassamhället och ersätta det med ett socialistiskt, klasslöst samhälle kan inte nöja sig med att analysera ekonomiska och historiska klasser. Den måste också försöka *bidra* till att arbetarklassen *utvecklas* till en klassmedveten politisk aktör som kämpar för sina klassintressen.

Den ekonomiska klassanalysen bör alltså betraktas som utgångspunkten för politisk mobilisering. Genom analys av klasser i strukturell mening skapas kunskap om vilka grupper av människor som, utifrån sin ställning i produktionsprocessen, har intressen som står i motsatsställning till det sätt på vilket merarbete produceras och fördelas under kapitalismen. Eftersom dessa intressen inte av sig själva kommer att ge upphov till något klassmedvetande, varken i form av någon kollektiv klassidentitet eller någon politisk organisering, måste socialister använda klassanalysen som utgångspunkt för att aktivt bidra till att skapa ett sådant medvetande.

I Sverige har arbetarklassen framför allt tagit historisk gestalt i arbetarrörelsen. Denna rörelse har, utifrån historiskt skiftande definitioner av arbetarklassen, mobiliserat miljontals människor till stöd för olika former av socialistisk politik. Inom arbetarrörelsen har arbetare helt enkelt blivit klassmedvetna och tagit strid för sina klassintressen. Att arbetarrörelsen i dag går kräftgång har naturligtvis många orsaker. En av de mest grundläggande är dock att allt färre människor identifierar sig som just arbetare, och därmed inte kan mobiliseras politiskt i denna egenskap.

Utifrån en marxistisk förståelse av det kapitalistiska klassförhållandet kan man konstatera att dagens svenska arbetarrörelse har en väldigt vid syn på arbetarklassen. LO organiserar exempelvis stora grupper arbetare i offentlig sektor, trots att dessa inte arbetar åt några kapitalister som tillägnar sig deras merarbete i form av profit. Men man kan också konstatera att arbetarrörelsen i vissa avseenden har en onödigt snäv syn på arbetarklassen. Ett exempel är att LO inte organiserar privatanställda lärare, trots att de enligt Marx intar proletärens position i den samhällsliga produktionsprocessen:

Endast den arbetare är produktiv som producerar mervärde till kapitalisten eller bidrar till att kapitalet förökas. Om vi tillåter oss att välja ett exempel utanför den materiella produktionens område, kan vi säga att en lärare är en produktiv arbetare, om han inte endast bearbetar barnasinnen utan arbetar för att berika en företagare. Att denne har placerat sitt kapital i en lärofabrik i stället för en korvfabrik, har ingen betydelse. (Marx 1981c, s. 444)

Genom att inte räkna in alla tjänsteproducenter i den privata sektorn i sin politiska bas förhindrar arbetarrörelsen utvecklandet av ett politiskt klassmedvetande bland dessa arbetare, vilket naturligtvis leder till att rörelsen försvagas. Och genom att mobilisera arbetare vars klassintressen eventuellt skiljer sig från dem som Marx tillskriver den egentliga arbetarklassen – exempelvis offentliganställda tjänsteproducenter – riskerar man naturligtvis att bli en politisk rörelse som hävdar andra klassintressen än de som är relevanta för socialister (det vill säga klassintressen som är antagonistiska i förhållande till kapitalisternas).

Marx resonemang om den privatanställda läraren är dock inte bara intressant som ett argument för att inkludera privatanställda tjänsteproducenter i arbetarklassen, utan också för att det pekar i riktning mot en möjlig inkludering även av andra arbetargrupper. Som framgår av citatet är Marx diskussioner av fenomenet klass kopplade till begreppet produktivt arbete, vilket han definierar som arbete som ”producerar mervärde till kapitalisten eller bidrar till att

kapitalet förökas”. Marx gränsdragning mellan produktivt och icke-produktivt arbete är dock inte så lätt att upprätthålla. Enligt Cottrell är den rent av att betrakta som tämligen godtycklig.

Marx menar att arbete i cirkulationssfären är att betrakta som icke-produktivt, eftersom inga värden skapas där. Däremot är ”transportväsendet” produktivt:

[T]ingens bruksvärden kan endast förverkligas genom konsumtion, och denna konsumtion kan nödvändiggöra produkternas förflyttning från en plats till en annan, vilket utgör motiveringen för transportväsendets produktionsprocess. Det produktiva kapital, som investerats i transportväsendet, tillför alltså de transporterade produkterna värde, dels genom värdeöverföring från transportmedlen dels genom värdetillsats genom transportarbetet. Denna sistnämnda värdeökning sönderfaller – som i all kapitalistisk produktion – i arbetslön och mervärde. (Marx 1985, s. 136)

Om transportarbete är produktivt arbete – det vill säga arbete som ”producerar mervärde till kapitalisten eller bidrar till att kapitalet förökas” – borde det vara möjligt att betrakta även andra former av arbete som produktivt. Kan man exempelvis inte tänka sig att marknadsföring är lika nödvändigt som transporter för att varor ska bli konsumerade? Och kan inte detta resonemang utsträckas till cirkulationssfären i allmänhet? Skulle man inte rent av kunna gå ännu längre och tänka sig att reproduktivt arbete i offentlig sektor som barnpassning, utbildning, sjukvård etc. betraktas som produktivt, eftersom det utgör en nödvändig förutsättning för kapitalisternas exploatering av merarbete på samhällelig nivå? Exempel på marxister som försökt tänka i denna riktning är John Harrison, Ian Gough, Bob Rowthorn och Alan Hunt som hävdar att ”*allt* arbete är produktivt inom ramen för det kapitalistiska produktions sättet eftersom det i sista hand – på olika sätt och såväl direkt som indirekt – bidrar till produktion av mervärde” (Resnick och Wolff, s. 137).

Andra marxister har försökt utveckla mer pragmatiska resonemang kring distinktionen mellan produktivt och icke-produktivt arbete för att därigenom kunna definiera arbetarklassen mer inkluderande. Eric Olin Wright hävdar exempelvis att arbetare har gemensamma klassintressen – i form av ett intresse av att kapitalismen avskaffas – oavsett om de utför produktivt eller icke-produktivt arbete, och liknande argument har förts fram av Harry Braverman. En snarlik argumentation finner man också hos Cottrell, som understryker att även om cirkulationsarbete inte skulle vara produktivt – det vill säga inte innehåller något merarbete som kapitalisterna kan tillägna sig – så utför cirkulationsarbetarna enligt Marx inte desto mindre obetalt arbete. Samma sak framhålls även av Heinrich. Om både de som utför produktivt och icke-produktivt arbete arbetar gratis åt andra är det väl inte orimligt att säga att de har väldigt snarlika klassintressen?

En annan diskussion inom marxismen som pekar mot att arbetarklassen möjligen omfattar fler medlemmar än vad som vanligen antas gäller frågan om klasstillhörighet bestäms av formella egenskaper, som exempelvis ett lönearbetsförhållande, eller individers ställning i produktionsprocessen. Heinrich är en av dem som hävdar att det är det senare som gäller:

Styrelseordföranden i ett aktiebolag må formellt sett vara lönearbetare, men i själva verket är han en ”fungerande kapitalist”: han förfogar över kapital (även om det inte är hans egendom), han organiserar utsugningen, och den ”betalning” han får kommer inte från värdet av hans arbetskraft utan från mervärdet. Däremot är många i formell mening självständiga egenföretagare (som kanske till och med äger vissa produktionsmedel), precis som förr proletärer, som de facto lever på att sälja sin egen arbetskraft, med den enda skillnaden att det ibland till och med sker till sämre villkor än om försäljningen skett i ett formellt lönearbetsförhållande. (Heinrich 2013, s. 235)

Redan utifrån en traditionell marxistisk förståelse av de kapitalistiska klasserna – en arbetarklass som på grund av den saknar tillgång till produktionsmedel säljer sin arbetskraft till kapitalister som tillägnar sig merarbete i form av profit – är den svenska arbetarklassen (i

strukturell mening) antagligen väldigt stor. Om man med stöd i resonemangen ovan kan vidga definitionen av arbetarklassen ytterligare utgör den utan tvekan en överväldigande majoritet av befolkningen. Oavsett hur stor arbetarklassen i strukturell mening är, är det dock uppenbart att arbetarklassen i historisk mening just nu är relativt liten. Dessutom är denna klass politiskt svag. Allt färre identifierar sig med arbetarklassen, och de politiska krafter som i olika grad säger sig företräda dess klassintressen – exempelvis arbetarrörelsens partier och fackliga organisationer – är väldigt defensiva. Att bidra till framväxten av ett proletärt klassmedvetande är därför en angelägen uppgift för oss socialister.

För att lyckas med denna uppgift måste vi först och främst göra en analys av de ekonomiska klasserna i dagens Sverige. Därefter måste vi visa att denna analys inte bara har bäring på de fetischer av arbetarklassen som cirkulerar i den offentliga sfären – manliga industriarbetare i blåställ etc. – utan på stora befolkningsgrupper som i dag inte identifierar sig i klasstermer. I detta arbete är det viktigt att hävda klassbegreppets relevans framför reaktionära identiteter som exempelvis etnicitet eller ras, samtidigt som vi måste inse att en klassmedveten arbetarklass alltid kommer att bestå av individer som också har andra intressen och identiteter än de som kan byggas runt det proletära klassintresset.

Enligt Marx och Engels förenklas klassmotsättningarna under kapitalismen: ”Hela samhället delar sig alltmer i två stora, varandra direkt motsatta klasser: bourgeoisie och proletariat” (Marx och Engels 1998, s. 20). Huruvida detta stämmer beträffande klasserna i strukturell mening är naturligtvis en öppen fråga. Svaret förutsätter såväl fortsatta teoretiska diskussioner som empiriska undersökningar. Vad gäller arbetarklassen i historisk mening tycks Marx däremot ha fel. I Sverige, liksom i stora delar av resten av världen, verkar färre och färre människor definiera sig själva som tillhöriga arbetarklassen. Dessutom präglas politiken i allt lägre grad av att arbetarklassen formerar sig till försvar för sina klassintressen. Detta är dock ingen ödesbestämd utveckling, utan någonting som kan påverkas av politisk kamp.

Litteratur

Braverman, Harry, [Arbete och monopolkapital](#) (sv. uppl. 1977).

Cottrell, Allin, *Social Classes in Marxist Theory*, London/Boston/Melbourne/Henley: Routledge & Kegan Paul 1984.

Heinrich, Michael, *Introduktion till de tre volymerna av Marx Kapitalet*, övers. A. Ramsay och H. Sundberg, Hägersten: Tankekraft 2013.

Marx, Karl och Friedrich Engels, [Kommunistiska manifestet](#), övers. P-O. Mattsson, Stockholm/Malmö: Vertigo 1998.

Marx, Karl, [Filosofins elände](#), Göteborg: Proletärkultur 1981a.

- *Kapitalet: Kritik av den politiska ekonomin. Första boken. Kapitalets produktionsprocess*, övers. I Bohman, Lund: Arkiv, Zentit och Clarté 1981c.

- *Kapitalet: Kritik av den politiska ekonomin. Andra boken. Kapitalets cirkulationsprocess*, övers. I. Bohman, Lund: Arkiv-Zenit 1985.

- *Kapitalet: Kritik av den politiska ekonomin. Tredje boken. Den politiska ekonomins totalprocess*, övers. R. Bohman, Lund: Bo Cavefors Bokförlag 1978.

- [Louis Bonapartes adertonde Brumaire](#), Göteborg: Proletärkultur 1981c.

Olin Wright, Eric, *Class, Crisis and the State*, London: New Left Books 1978.

Resnick, Stephen A. och Richard D. Wolff, *Knowledge and Class*, Chicago/London: University of Chicago Press 1987.

Göran Therborn (intervju) – Peka på sprickorna!

Clarté-redaktionen 6 december 2015

Går de stora mellanskikten med arbetarklassen eller med oligarkerna? Frågan är central för en klassanalys i dag. Det säger Göran Therborn när han kommenterar artiklarna om det svenska klassamhället i förra numret av *Clarté*.

I *Clarté* 1/2015 inledde vi en serie artiklar om det svenska klassamhället. I en av dem beskrevs – med utgångspunkt i Göran Therborns bok *Klasstrukturen i Sverige 1930-80* från 1981 – hur de svenska klasserna förändrats under senare decennier. Allt större delar av arbetarklassen jobbar i dag i tjänste-, service- och reproduktionssektorerna. Mellanskikten har fortsatt växa, men stora delar befinner sig i en situation som allt mer påminner om arbetarklassens. Arbetarklassen i bred mening är fortfarande den numerärt största samhällsklassen. *Clarté* bad Göran Therborn att kommentera dessa resultat och reflektera över dagens klassamhälle.

Hur ser du i dag på den klassanalys du genomförde 1981 i Klasstrukturen i Sverige? Vilka områden inom klassanalysen tycker du är särskilt angelägna att utveckla i dag?

- Jag tycker fortfarande att jag kan stå för min analys, men i dag skulle jag ha gått mycket djupare in i relationerna mellan klasserna och använt många fler typer av källor. Den politiskt viktigaste uppgiften i dag är att undersöka betingelserna för hur mellanskikten kan tänkas alliera sig med arbetarklassen och de folkliga klasserna i gemensamt motstånd mot oligarkin – den översta procenten som kontrollerar kapitalet och styr samhällsutvecklingen – och inte tvärtom.

Hur ser du på den utveckling som synliggörs i vår uppdatering av dina data?

- Jag ser den som en aspekt av arbetarklassens moderna differentiering, som är viktig att beakta. Den europeiska arbetarklassen och arbetarrörelsen nådde sin största utbredning och sitt största inflytande hittills under åren 1945-1975/80. Sedan dess har tiden runnit undan för Europa, också arbetarklassens Europa. Nu kommer progressiva förändringar i första hand från andra håll, under 2000-talets första 10-15 år från Latinamerika. Stor förändringspotential saknas i Asien. Men Europa har ett stort progressivt arv att föra vidare.

En viktig del av en klassanalys är att undersöka relationen mellan olika klasser och skikt. Vad behöver göras på den punkten?

- Analysen måste breddas. Den måste föras vidare från statistiken till studier av folks levnadsförhållanden, kontakter, upplevelser, opinioner etc. Opinionsundersökningar och (själv-)biografiska berättelser är några källor som kan tillföra viktig kunskap.

De så kallade mellanskikten har fortsatt att växa både i absoluta tal och relativt andra grupper. Dessa skikt har blivit en utmaning för många marxistiska klassanalyser. Mycket möda har lagts ned på att försöka göra en mer definitiv gränsdragning mellan arbetarklassen och mellangrupperna. I Klasstrukturen i Sverige verkar din egen uppfattning vara att mellanskikten inte är en egen klass och att stora grupper inom mellanskikten snarast har gemensamma intressen med arbetarklassen. Men i två aktuella artiklar, "Klasser på 2000-talet" (2012) och "Nya massor? Motståndets sociala grunder" (2014) lyfter du fram mellanskikten eller medelklassen som en central social kraft med potential att kunna utmana kapitalets makt. Är den globala medelklass som det så ofta talas om i dag egentligen en del av den moderna arbetarklassen eller en ny social kraft?

- Medelklassen eller mellanskikten kommer att ha stor betydelse under 2000-talet, eftersom arbetarklassen minskat i storlek och sammanhållning i och med framväxten av den nya post-

industriella kapitalismen i de rikaste länderna, vilken inte motsvarats av arbetarklassens tillväxt i sammanhållning och självständighet i Kina och de andra nya industriländerna. Retoriken om medelklassamhället bör tas på allvar, mest för att den uttrycker förhärskande ideologier och kommer att få stort inflytande – inte för att den ger ”en korrekt bild av utvecklingen”, utan för att den speglar starka utvecklingstendenser: förbleknandet av arbetarklassens särart, arbetarrörelsens försvagning, polariseringen mellan å ena sidan fattiga och utslagna, å andra sidan de enormt rika. Medelklassen blir de som varken är rika eller fattiga. Det är en tunn, konsumtionsbaserad identitet, utan något eget socialt projekt eller egen utvecklingshorisont, till skillnad från arbetarklassen och arbetarrörelsen.

- Men mellanskiktets betydelse ligger i vikten av kampen om deras sociala och politiska orientering: med oligarkin mot folket, eller med arbetarklassen och folket mot oligarkin? Arbetarklassen, förtryckta folk och etniska grupper och det informella proletariatet i tredje världen utgör fortfarande den progressiva sociala polen.

En stor förändring i både USA och i de flesta länder i Västeuropa under de senaste tre decennierna är att arbetslösheten stigit kraftigt. Sverige har gått från en arbetslöshet på 2-3 procent under 1960- och 70-talen till omkring 8 procent i dag. Samtidigt är arbetslösheten i en internationell jämförelse fortfarande relativt låg här. Vilka utmaningar innebär detta för analysen av klassamhället?

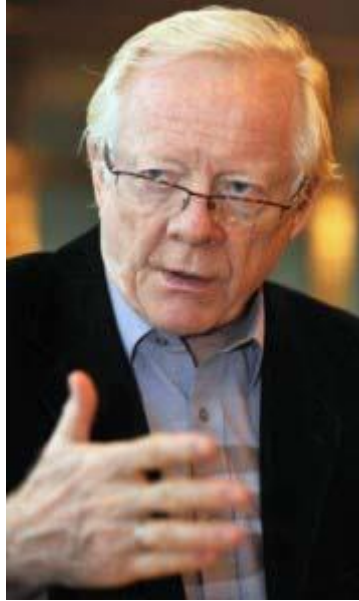
- Att klargöra de arbetslösas förbindelser med och avstånd från arbetarklassen är en viktig uppgift. Men 1930-talets klassamhälle, som jag också analyserade, hade ju faktiskt snarare större arbetslöshet än dagens svenska samhälle. En jämförande studie av livet som arbetslös i dag och på 30-talet vore mycket upplysande.

Massarbetslösheten i Europa går hand i hand med en ökad osäkerhet och otrygghet på arbetsmarknaden. Växande grupper inom både arbetarklassen och mellanskikten saknar fast anställning och jobbar under allt tuffare förhållanden med låga löner och obekväma arbetstider. Samtidigt som inkomstskillnaderna ökar växer det fram en allt större låglönesektor i servicebranscher som handel, städ och hotell och restaurang. På senare tid har allt mer uppmärksamhet kommit att riktas mot de grupper som arbetar under dessa ”prekära” förhållanden. Några teoretiker – som Guy Standing – menar rent av att ”prekariatet” skulle utgöra en ny klass (eller en ny klass i blivande). Hur ser du på detta resonemang?

- Prekariatets utveckling och omfattning är mycket ojämn i den rika världen. Dessa grupper är mycket viktiga och stora i länder som USA, Storbritannien och Spanien, mindre i norra kontinentaleuropa. I sin marginalisering har de, så vitt jag kan se, ingen samhällsomdanande kraft. Men Standing har pekat på en viktig samhällstendens.

En fråga som varit kontroversiell i den marxistiska traditionen är uppdelningen i produktivt respektive icke-produktivt arbete. I en av artiklarna i Clarté nummer 1 2015 diskuteras möjligheterna att vidga begreppet produktivt arbete, och att räkna in nya grupper – inom såväl tjänsteproduktion, cirkulation och reproduktion enligt din modell – i den egentliga arbetarklassen. Hur ställer du dig till denna diskussion?

- Det kan ju diskuteras, och begreppet produktivt arbete bör inte ses i snävt arbetsvärde-teoretisk mening. Historiskt hade en sådan definition en sociologisk betydelse, men så är det nu i minskande grad.

I Klasstrukturen i Sverige påpekade du svårigheterna att med befintlig socialstatistik analysera kapitalistklassen. Vad anser du behöver göras för att bättre belysa den kapitalägande klassen?

- Analyser av ägandet, så som C.H. Hermansson genomförde dem, är viktiga, liksom att studera förmögenhetsstatistik uppdelad på ursprung. Förändringarna på Stockholmsbörsen – där utländska ägare nu är allt viktigare – måste gås igenom. En annan viktig fråga är storleksrelationerna – vinst- och omsättningsfördelning bland annat – mellan den finansiella sektorn och andra sektorer av kapitalet: industri, fastigheter, handel, mode, underhållning med mera.

Din bok hade titeln Klasstrukturen i Sverige. I dag utmärks kapitalismen i hög grad av det som man lite slarvigt brukar sammanfatta som globalisering. Är det i detta läge fortfarande meningsfullt att göra nationella klassanalyser? Och vad betyder den här utvecklingen för arbetarklassens möjligheter att organisera motstånd mot kapitalet?

- Ja, det är fortfarande möjligt och viktigt. Den konkreta politiska och fackliga kampen sker framför allt på det nationella planet. Men en utvecklad studie av kapital och borgerlighet i Sverige bör naturligtvis ta in den svenska kapitalismens förändrade ställning i världen. Invandringen och arbetarklassens etniska karaktär har kommit till som nya variabler sedan min ursprungliga analys.

Avslutningsvis skulle vi vilja höra dina tankar om vilken betydelse klassanalysen kan ha i det politiska arbetet.

- Den politiska meningen med klassanalys är ju att peka på de sprickor i det rådande samhället vilka antyder möjligheter till förändring. Ska den kunna fungera som politisk kompass måste den vara noga med att inte låta önskedrömmar försköna eller förenkla verklighetsbilden. Klassanalys måste också ses som en del av något större, en analys av alla större motsättningar, konflikter och rörelser i den kapitalistiska världen. Alla stora revolutioner och radikala samhällsförändringar har varit möjliga på grund av strategier och taktiker som utnyttjat hela mönstret av sociala motsättningar och konflikter.

Lästips – mer om klassanalys

Hal Draper, [Marx och Engels definition av "proletariatet"](#)

V I Lenin, [Kapitalismens utveckling i Ryssland](#)

Nicos Poulantzas, [Den moderna kapitalismens klasstruktur](#),

Sören Holmberg, Olof Petersson, [Om Kpml\(r\)-s försök till klassanalys av Sverige](#)

Göran Therborn, [Om klasserna i Sverige](#).